

RİZE İLİNİN NÜFUS COĞRAFYASI ÖZELLİKLERİ VE BUNLARI ETKİLEYEN ETMENLER ÜZERİNE BİR İNCELEME*

Serhat ZAMAN**
Ogün COŞKUN***

Özet: Sanayileşme, kentleşme ve ekonomik faaliyet kollarında meydana gelen değişim süreci, tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de, nüfusun gelişimi, dağılışı ve bir takım özelliklerinde belirgin bir dönüşüme yol açmıştır. Bu süreçten en fazla etkilenen illerden birisi de Rize olmuştur. Gerek tarihi süreç içinde ve gerekse günümüzde, bulunduğu bölgenin ve ülkemizin önemli nüfus birikim alanlarından birisi olan Rize ilinin, dinamik bir nüfus profili sergilediği görülmektedir. Rize il nüfusunun Cumhuriyet dönemindeki gelişimi, coğrafi dağılışı, yaş ve cinsiyet yapısı ile göç olaylarının ele alındığı bu çalışmada; ilin nüfus yapısının bölge ve ülkemizdeki yerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. İdari sınırlar içindeki eşitsiz dağılışı ile dikkat çeken il nüfusunu etkileyen coğrafi etmenler ele alınarak, ilin genel nüfus özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rize, nüfus, nüfus dağılışı, demografik özellikler, göçler.

I. Giriş

Sosyal bilimlerde güncelliğini asla yitirmeyen konulardan birisi ve belki de en önemlisi nüfustur. Nüfusun dağılışı, yoğunluğu, yaş ve cins yapısı, aktif ya da bağımlı olma oranı gibi pek çok özelliğinin yanı sıra, hareket kabiliyeti de, onu diğer pek çok konu arasında özel ve öncelikli kılmaktadır. Bir bölgede nüfusun az ya da çok oluşu, mekâna yoğun ya da seyrek dağılışı, kadın-erkek nüfusun birbirine oranla az ya da çok oluşu gibi nitelikler, o bölgenin doğal ve beşeri coğrafi özellikleri ile yakından ilgilidir. Bu yakın ilgi ve etkileşim sebebiyle, sosyologlar ve demograflar tarafından da incelenen nüfus konusu, tüm alt özellikleri ile beraber beşeri coğrafyanın da araştırma konusu olmaktadır.

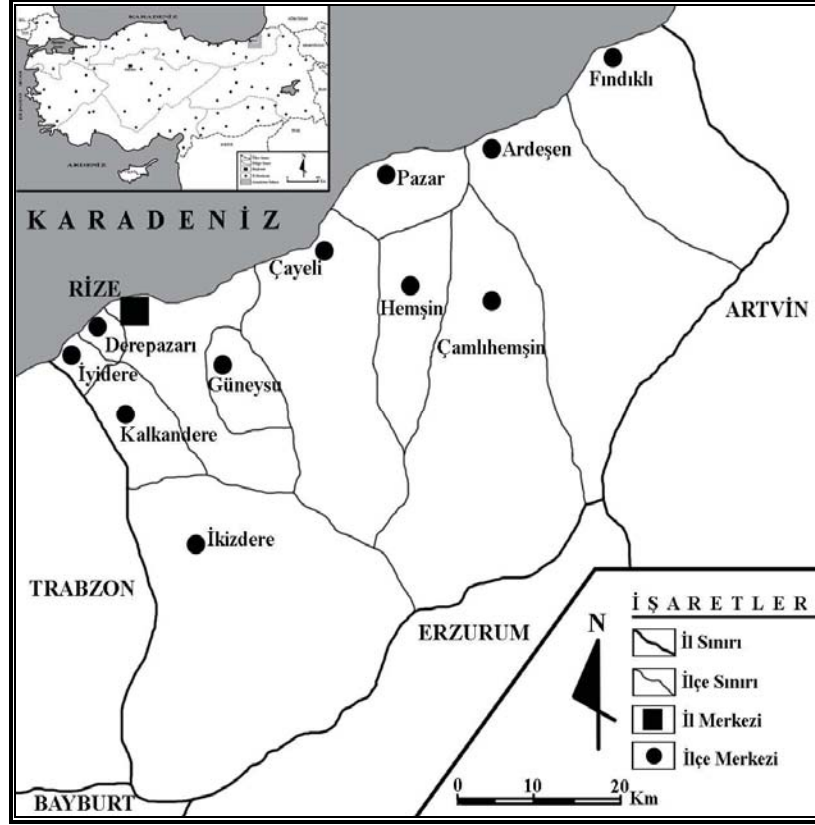
Eldeki araştırmaya konu edilen Rize ili nüfusunun çeşitli özelliklerini incelemeden önce, ilin genel bazı özelliklerini belirtmek faydalı olacaktır. Kuzeyden Karadeniz ile çevrili olan Rize ili, Trabzon, Bayburt, Erzurum ve Artvin ile komşu olup, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer

* Bu makale, I. Rize Sempozyumu'nda (16-18 Kasım 2006) sunulan "Cumhuriyet Dönemi Rize Nüfusunun Bazı Özellikleri" adlı bildiri metninin 2007 ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine göre güncellenmesi ve kısmen genişletilip değiştirilmesi ile elde edilmiştir.

** Y.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD.

*** Arş.Gör., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Eğitimi ABD.

almaktadır (Şekil 1). Yaklaşık 3920 km² yüzölçümüne sahip olan Rize ilinde, merkez ilçe ile beraber 12 ilçe yer almakta olup, 2007 yılında toplam nüfus 316.252 kadardır.

Şekil 1. Rize ilinin lokasyon haritası.

II. Amaç ve Yöntem

Rize ilinin çeşitli demografik özelliklerinin yorumlanması suretiyle, nüfusun genel karakterinin ortaya konulmasının amaçlandığı bu çalışmada, Cumhuriyet dönemi nüfusu ile ilgili istatistikler, TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) kaynaklarından, Cumhuriyet öncesine ilişkin veriler ise dönemi konu edinen tarih çalışmalarından elde edilmiştir. Nüfus sayımlarından elde edilen istatistik verilerin, beşeri coğrafya metodolojisi ile yorumlanması yoluna gidilmiş ve böylece elde edilen dağılış haritaları, nüfus piramitleri, şekil ve grafik benzeri görsel ifade yöntemleriyle mevcut demografik yapı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

III. Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Rize il nüfusunun gelişimini genel olarak iki ayrı zaman diliminde ele almak mümkündür. Bunları Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemi şeklinde incelemek uygun olacaktır. Eldeki çalışma il nüfusunun Cumhuriyet dönemine ait bazı özelliklerini ele almaktadır. Ancak, herhangi bir yerin nüfusu ile ilgili tespit ve yorumlar yapılırken, nüfusun tarihi gelişimini göz ardı etmek bilimsel yaklaşımla örtüşmeyeceğinden genel hatlarıyla söz konusu döneme değinilecektir. Nüfus ile ilgili çalışmalarda, genellikle Cumhuriyet dönemi öncesine ilişkin veriler, salname kayıtları, Osmanlı dönemi nüfus sayımları ve bazı yerli-yabancı gezgin-bilim adamlarının eserlerine dayandırılmaktadır. Adı geçen kaynakların genel özelliği, çoğu zaman verilerinin birbiri ile örtüşmemesidir. Ayrıca bu verilerin oluşturulduğu dönem ile Cumhuriyet dönemindeki idari bölünüşün farklılıklar göstermesi, döneme ait kaynak yetersizliği ve verilerin sağlıklı olmayışı gibi nedenlerle, söz konusu dönemin nüfus özelliklerini açıklamak oldukça güç olmaktadır. Fakat tüm bu eksikliklerine rağmen, dönemin nüfusunun konu edinen az sayıdaki çalışmanın, genel bir fikir vermeleri açısından faydalı oldukları şüphesizdir.

Eldeki verilere dayanarak Rize ve çevresinin, tarihin farklı dönemlerinde önemli bir nüfus birikim sahası olduğu sonucuna ulaşılabilir. Osmanlılar döneminde Lazistan, Bizans döneminde Khaldia, Roma döneminde Pontos Polemoniacus, Pontos krallığı döneminde ise Sannika adlarını alan inceleme alanı ve çevresi (Yurt Ansiklopedisi,1982:6352) Kimmerler, İskitler, Medler, Persler ve nihayetinde Orta Asya ve Kafkasya'dan Anadolu'ya gelerek yerleşen Türklerin yaşam sahaları olmuştur (Sarıkaya,2004:4-10).

Tablo 1. Cumhuriyet dönemi öncesi Rize kazası * nüfusu (1486-1831).

Yıllar	Toplam Nüfus
1486	30.393
1515	28.288
1520	39.378
1554	29.427
1583	39.000
1831	30.547

Kaynak: 1831 sonuçları, Karpat, 2003 s:154; diğer veriler, Bostan, 2002, s: 216'dan

Araştırma sahası olan Rize iliyle ilgili sağlıklı nüfus verileri Cumhuriyet döneminde elde edilebilmiştir. Bilindiği üzere ülkemizdeki ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış olup 1935 yılı sonrası periyodik bir seyir kazanan nüfus

* Cumhuriyet öncesi dönemdeki idari taksimat gereğince.

sayımları, günümüze kadar 16 kez (1997 dâhil) gerçekleştirilmiş ve son sayım 2007 yılında (ADNKS-Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) yapılmıştır. Söz konusu sayımlar, nüfusun yıllara göre toplam sayısı, çeşitli nüfus hareketleri, nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri, kentsel ve kırsal nüfus miktarları gibi çeşitli özellikleri tespit ederek (Doğanay,1997:151), başta plânlama olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır. Sayım sonuçları, Rize ilinin başlıca nüfus özelliklerinin ortaya konulmasına dayanak oluşturmaktadır.

Rize ili nüfusu, sayım devreleri arasında istikrarsız bir gelişim görüntüsü sergilese de, genel olarak toplam nüfusun artışı yönünde bir hareket göstermiştir. Söz konusu istikrarsızlık bazı sayım devrelerine ait olup, bu dönemlerde nüfus artış hızının azalışı veya toplam nüfusun azalışı şeklinde bir gelişim gözlenmiştir (Tablo 2 ve Şekil 2). Ancak az önce de belirtildiği üzere genel eğilim nüfus miktarının artması yönündedir. Araştırma sahası, bu yönüyle bulunduğu bölge ve ülkemizin genel nüfus gelişim profiline benzer bir görünüme sahiptir.

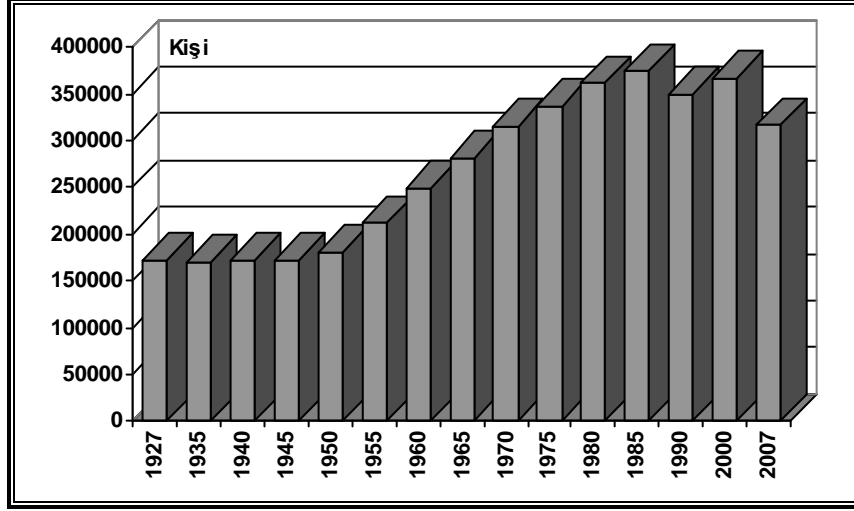
Tablo 2. Rize ilinde sayım dönemlerine göre nüfus artışı.

Yıl	Rize İli Nüfusu	Artan-Azalan Nüfus Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)	Türkiye Nüfusu	Artan-Azalan Nüfus Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
1927	171.667	---	---	13.648.270	---	---
1935	169.913	-1754	-0.1	16.158.018	2.509.748	3.6
1940	172.764	2851	0.3	17.820.950	1.662.932	2.0
1945	171.929	-835	-0.1	18.790.174	969.224	1.1
1950	181.512	9583	1.1	20.947.188	2.157.014	2.3
1955	211.967	30455	3.3	24.064.763	3.117.575	3.0
1960	248.930	36963	3.5	27.754.820	3.690.057	3.1
1965	281.099	32169	2.5	31.391.421	3.636.601	2.7
1970	315.700	34601	2.4	35.605.176	4.213.755	2.7
1975	336.278	20578	1.3	40.347.719	4.742.543	2.7
1980	361.258	24980	1.5	44.736.957	4.389.238	2.2
1985	374.206	12948	0.7	50.664.458	5.927.501	2.6
1990	348.776	-25430	-1.3	56.473.035	5.808.577	2.3
2000	365.938	17162	0.5	67.803.927	11.330.892	4.0
2007	316.252	-49686	-1.9	70.586.256	2.782.329	0.6

Kaynak: TÜİK nüfus sayımları (1927–2007).

Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) 171.667 olan Rize ili nüfusu 2007 yılı nüfus sayımında yaklaşık 1.8 kat artarak 316.252'ye ulaşmıştır (Tablo 2). Aynı dönemde ülke nüfusu ise yaklaşık 5 kat (5.1) artış göstermiştir. Bu haliyle Rize ili nüfus artış oranının Türkiye ortalamasının bir hayli altında kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun nedenlerinin ortaya konulabilmesi için, ilin genel coğrafi durumu ile kendine özgü sosyal ve

ekonomik özellikleri ve belki de konum özelliklerinin dikkatle incelenmesi gerekecektir.

Şekil 2. Rize il nüfusunun 1927–2007 arasındaki seyri.

Sayım dönemlerine ait nüfus verileri dikkatle incelendiğinde şu sonuçlar göze çarpmaktadır:

- 1927–2007 yılları arasında üç farklı nüfus seyri ayırt etmek mümkündür. Bunlar;
 - ❖ 1. devre: 1927–1950
 - ❖ 2. devre: 1950–1985
 - ❖ 3. devre: 1985–2007 devresidir.

Bunlardan 1927–1950 arasında olduğu ifade edilen birinci devre; nüfus artış hızının son derece düşük olduğu bir dönem olarak görülür. Çünkü 1927–1950 devresi, bir bakıma yeni kurulan genç Türkiye'nin milli mücadelede sergilediği performansın bedellerinin ödendiği dönemdir. Bunun demografik yansımaları da tablodan anlaşılacağı üzere son derece belirgin olmuştur. Söz konusu devrede il nüfusu yaklaşık 10.000 kadar (9845 kişi) artarak 171.667'den 181.512'ye yükselmiştir.

İkinci dönem olarak belirlediğimiz 1950–1985 devresi ise üç dönem arasında il nüfusunda oransal olarak en fazla artış yaşanan dönemdir. Bu dönemde Rize ili nüfusu dikkat çekici bir hızla artmış ve bu artış bazı sayım devrelerinde Türkiye ortalamasının dahi üzerine çıkmıştır. Sayım devreleri içindeki en hızlı nüfus artış hızı 1955–1960 devresine ait olup (%3.5), bu devre ülkemizin de nüfus artışını en hızlı yaşadığı döneme isabet etmektedir. Bu dönemdeki artış, birçok bilim adamı tarafından ortak bir nedenle açıklanmaktadır. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle, seferberlik nedeniyle silâh altına alınan erkek nüfus evlerine dönmüş, evlenmeler ve çocuk sahibi

olma istekleri artmıştır. Bunlara ek olarak savaş dönemlerindeki kıtlık ve yoklukların ortadan kalkmaya başlaması, sağlık koşullarındaki iyileşmeler gibi nedenlerle ülke nüfusu adeta patlamıştır (Özgür,1998:18). Ülke genelini doğrudan etkilediği çok açık olan bu gerekçelere ilaveten, Rize ili nüfusunun artmasına yol açan lokal bazı etmenlerin varlığı da şüphesizdir. Oluşturduğu istihdam ile göç hızını zayıflatan ve çevre ekonomisine kısa süre içinde hâkim olan çay ziraatı (Tarkan,1973:17) şüphesiz bu etmenlerin başında gelir. Çay ziraatının yaygınlaşması ve bu ürünün oluşturduğu istihdam (oluşturduğu sanayi ve ticaret faaliyetleri çerçevesinde) söz konusu 30 yıllık devrede il nüfusunun hızlı bir artış eğilimi göstermesine neden olmuştur.

Üçüncü dönem olarak nitelendirdiğimiz 1985–2007 devresi ise Rize ili nüfus artış temposundaki düşüş ile ön plâna çıkmaktadır. Öncelikle büyük kent merkezlerine ve ikinci olarak da yurt dışına verilen göçlerle ilgili olduğunu düşündüğümüz bu durum sonucunda ildeki nüfus artış hızında önemli ölçüde bir azalma görülmüştür. Tablo 2’deki verilerden de anlaşılacağı üzere ilin bu devredeki nüfus artış hızı, Türkiye ortalamasının bir hayli altında kalmıştır.

Sayım devrelerine göre Rize ilinin nüfus gelişimi yukarıda özetle açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca, ildeki yerleşmelerin nüfus artış ve azalışları eşit olmayıp; ekonomik potansiyellerindeki değişiklikler nedeniyle ilçeler arasında da önemli farklılıklar olduğu görülmektedir. Kıyı ve iç kesimlerdeki yerleşmeler arasında oldukça belirgin bir biçimde görülebilen bu nüfus farklılaşmalarının temelinde de mekânsal nitelikler, bir diğer deyişle coğrafi özellikler yatar.

IV. Nüfusun Dağılışı

Rize ilinde nüfusun dağılışı, belirgin bir biçimde eşitsizlikler göstermektedir. Nüfusun yoğunluk kazandığı yerler ile seyrek dağılışı gösterdiği sahalar çok belirgin biçimde ayrılır. Nüfusun dağılışı belirleyen etmenler temelde coğrafi çevre kökenlidir. Bunları doğal ve beşeri çevre etmenleri şeklinde ele almak mümkündür.

Rize ili içinde nüfusun dağılışında büyük zıtlıklar oluşturan etmenlerin başında yeryüzü şekillerinin genel durumu gelir. İl arazisi genel olarak Doğu Karadeniz Dağlık Kuşağı içinde kalır. Kıyı gerisinden itibaren yükselmeye başlayan dağlar 3000 m’yi aşan yükseltileriyle beşeri faaliyetleri güçleştiren doğal bir engel halini alırlar. Yer yer akarsular tarafından parçalanmış ancak genel olarak aşılması güç bir yapı gösteren söz konusu dağlık alanlar, mevcut durumları ile başta ekonomik faaliyetler olmak üzere yerleşme, ulaşım hizmetleri ve diğer birçok beşeri yaşam unsurunu güçleştirmektedir. Bu haliyle 0–500 m arasındaki yükselti kuşağı ve yine yükseltinin azaldığı akarsu vadileri Doğu Karadeniz Bölümü’nün birçok yeri gibi Rize ilinde de nüfusun yoğunluk kazandığı yerler durumundadır (Şekil 3).

İl genelindeki nüfus dağılışı üzerinde iklim koşullarının da etkisi vardır. Doğu Karadeniz Dağları’nın kuzeye yani denize dönük yamaçları tarih boyunca

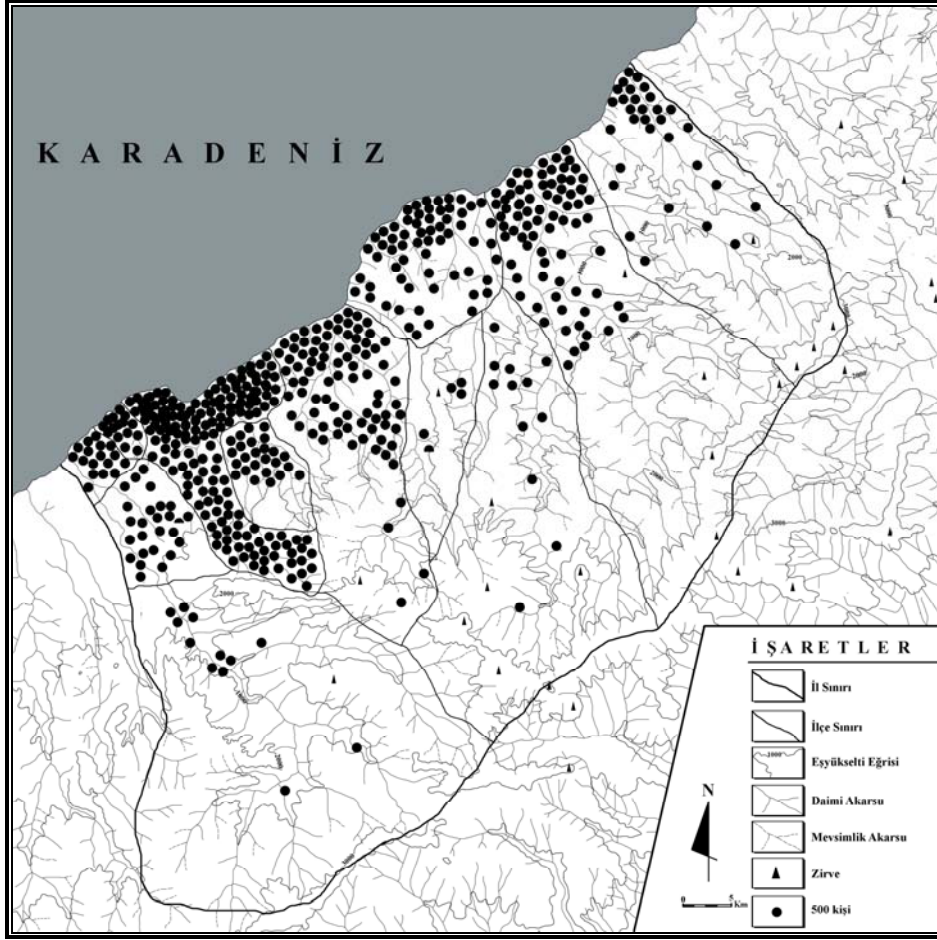
elverişli iklim özellikleri nedeniyle nüfusun yoğunlaştığı yerlerin başında gelmiştir. İlde iklim elemanlarına ait değerlerin tarımsal hayat üzerindeki olumlu etkileri bilindiği üzere oldukça belirgindir. Güneyde yükselen dağlar ile Karadeniz arasında kalan kıyı kuşağı, korunaklı konumu gereği ekonomik etkinlik yelpazesi geniş bir saha olmuştur. Bu çevrede yetiştirilen tarımsal ürün çeşitliliği tek başına bunu kanıtlar niteliktedir.

Nüfusun dağılışında ana ulaşım yollarının konumları da belirleyici olmuştur. Nitekim nüfusun önemli bir bölümü kıyıya paralel uzanan Samsun-Sarp karayolu ile iç kesimleri kıyıya bağlayan akarsu boylarındaki yolların çevresinde yer almıştır (Şekil 3). Deniz ulaşımında önem taşıyan Rize limanını da bu ulaşım olanakları içinde ele almak mümkündür. Bu açıdan ele alındığında, il genelinde, konum avantajları, ulaşım kolaylıkları ve idari merkez oluşu gibi çeşitli nedenlerle nüfusun en fazla ve en yoğun olduğu yerleşmenin Rize kenti olduğu görülür (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1. Rize kentinden görünümeler.

Rize il nüfusunun kıyı kuşağında yoğunlaşmasının en önemli nedenlerinden birisi de ekonomik bir yaşam sahası özelliği de taşıyan Karadeniz'dir. Yüzleri daima denize dönük olan bu çevre insanları, doğrudan ve dolaylı olmak üzere çeşitli şekillerde Karadeniz'den faydalanmaktadırlar. Bunların başında ise su ürünleri üretimi, ulaşım ve buna bağlı ticaret faaliyetleri gelir. Denizden olabildiğince yararlanan çevre insanının dağlık alanlardan bütünüyle çekildiğini söylemek yanlış olur. Çünkü sahada sürdürülen yaylacılık faaliyetleri bunun en belirgin kanıtıdır.

Şekil 3. Rize ili nüfus dağılışı haritası (2007).

Rize ilinde 2007 yılında matematiksel nüfus yoğunluğu ortalama 81 kişi/km²'dir (Tablo 3). Bu değer, ilçeler bazında ele alındığında dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmakta ve az önce söz edilen nüfus dağılışı ile ilgili açıklamaları destekleyen bir görünüm oluşmaktadır. Buna göre Rize ilinde matematiksel nüfus yoğunluğu en yüksek yer 533 kişi/km² ile Merkez ilçedir.

Bunu kıyı kuşağı ya da akarsu vadilerinde kurulmuş ve yüzölçümleri nispeten az olan İyidere (377), Derepazarı (333), Pazar (280), Güneysu (142) ve Kalkandere (109) ilçeleri takip eder. Nüfus yoğunluğu en az olan ilçeler ise İkizdere (6), Çamlıhemşin (9), Hemşin (13) ve Fındıklı (39) gibi ya iç kesimlerde kurulmuş ya da ekonomik kaynakları kısıtlı ve yüzölçümleri büyük ilçelerdir (Tablo 3).

Tablo 3. Rize ilçelerinin nüfus ve nüfus yoğunlukları (2007).

İlçe Adı	Toplam Nüfus	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu (km ² /kişi)
Merkez	133.258	250	533
Ardeşen	38.524	629	61
Çamlıhemşin	6023	700	9
Çayeli	42.109	457	92
Derepazarı	7651	23	333
Fındıklı	15.556	395	39
Güneysu	12.616	89	142
Hemşin	2342	176	13
İkizdere	6034	954	6
İyidere	8663	23	377
Kalkandere	12.712	116	109
Pazar	30.764	110	280
Toplam	316.252	3922	81

Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Bilindiği gibi, yerleşmeleri kırsal ve kent yerleşmeleri olarak ikiye ayırıp incelemek mümkündür. Ancak kırsal-kent ayrımında, çeşitli kurumların ve bilim adamlarının kullandığı farklı kriterler söz konusudur. Bu ayrımında dikkat edilen kriterlere burada yer verilmemekle birlikte (çalışmanın amacına uygun olmayacağı düşüncesiyle), bu çalışmada, pek çok bilim adamı tarafından da kabul edilen 10.000 nüfus kriteri esas alınmıştır. Bu yaklaşım ile incelendiğinde, 2007 yılında il nüfusunun yaklaşık %51'inin kentlerde, %49'unun ise kırsal yerleşmelerde yaşadığı görülmektedir. Kentli nüfus, belli başlı 4 yerleşmede yoğunluk kazanmış olup bunlar, Rize, Ardeşen, Çayeli ve Pazar kentleridir (Tablo 4).

Tablo 4. Rize ilindeki kentler ve nüfusları (2007).

Kent	Nüfusu	Kent	Nüfusu
Rize	94.800	Pazar	16.636
Ardeşen	26.762	Toplam	163.403
Çayeli	25.205		

Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Sonuç olarak, ilde nüfusun büyük bölümünün başta Rize olmak üzere, kıyıdaki birkaç kent yerleşmesinde toplandığı ve iç kesimlerdeki kırsal

yerleşmelerde yaşayan nüfusun giderek azaldığı ifade edilebilir. Nüfusun daha çok kıyıda toplanmış olduğu, iç kesimlerde yaşayan nüfusun, çoğunluğu V profilli vadiler boyunca kurulmuş yerleşmelerde yaşadığı ve söz konusu bu dağılım üzerindeki en etkili belirleyicinin **coğrafi faktörler** olduğu söylenebilir.

V. Nüfusun Cinsiyet Oranı Ve Yaş Yapısı

Herhangi bir yerin nüfusu ele alınırken dikkatle incelenmesi gereken değişkenlerden birisi de nüfusun cinsiyet oranı ve yaş yapısıdır. Belli bir nüfus kitlesinde, 100 veya 1000 kadın başına düşen erkek sayısı olarak nitelenen cinsiyet oranı (Doğanay,1997:164), bazı yerleşmelerde eşitsiz dağılım sergileyebilmektedir. Dağılımdaki dengesizliğin farklı nedenleri olmakla birlikte, bunların temelde sosyal ve ekonomik kökenli olduğu ifade edilebilir.

Rize ilinde bazı sayım devrelerinde çok belirgin olmak kaydıyla hemen her dönemde kadın nüfus fazlalığı dikkati çeker (Tablo 5). Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın nüfus fazlalığının nedeni genellikle bu dönemde gerçekleşen savaflara bağlanmaktadır. Cephelerde her ne kadar kadın nüfus da yer alsada, sayısal olarak erkek nüfus kaybı muhakkak ki çok daha fazla olmuştur.

Hemen her dönemde Türkiye ortalamalarının üzerinde seyreden kadın nüfus oranı sahanın dışarıya verdiği göçlerle de yakından bağlantılıdır. Göç olayına öncelikli olarak ailenin bekâr erkekleri ya da aile reisi rolü ile erkeklerin katıldığı dikkate alındığında, ilde kadın nüfus oranının yüksekliği kolaylıkla izah edilebilmektedir.

Son nüfus sayımı verilerine göre Rize ilinde kadın (%50.8) ve erkek (%49.2) nüfus oranı Türkiye ortalamasına (kadın %49.9 erkek %50.1) çok yakın bir değer sergilemiştir. Buna göre il nüfusunun % 49.2'sini erkek, %50.8'ini ise kadın nüfus oluşturmuştur.

Tablo 5. Rize ilinde nüfusun cinsiyet yapısı ve oranı (1927–2007).

Yıl	Erkek Nüfus	Erkek (%)	Kadın Nüfus	Kadın (%)	Cinsiyet oranı (%)
1927	71.948	41.9	99.719	58.1	72.1
1935	72.737	42.8	97.176	57.2	74.8
1940	72.559	42	100.205	58	72.4
1945	72.737	42.3	99.692	57.7	72.4
1950	77.377	42.6	104.135	57.4	74.3
1955	92.142	43.4	119.825	56.6	76.9
1960	113.345	45.5	135.585	54.5	83.6
1965	130.070	46.3	151.029	53.7	86.1
1970	150.099	47.5	165.601	52.5	90.6
1975	165.016	49	171.262	51	96.3
1980	173.651	48	187.607	52	92.5
1985	181.001	48.3	193.205	51.7	93.6
1990	166.481	47.7	182.295	52.3	91.3
2000	181.200	49.5	184.738	50.5	98.0
2007	155.580	49.2	160.672	50.8	96.8

Kaynak. TÜİK nüfus sayım sonuçlarından derlenmiştir.

Cumhuriyet döneminin hemen her devresinde belirgin bir fazlalık gösteren kadın nüfus, 2007 yılı sayımında ülke ortalaması seviyesine gelmiştir. Erkek nüfus oranının zaman içinde artmasını farklı değişkenlere bağlamak mümkündür. Nitekim herhangi bir yerleşmedeki kadın-erkek nüfus miktarını etkilediği bilinen bazı nedenler vardır. Örneğin, yerleşmelerdeki askeri birlikler, sanayi tesisleri, eğitim kurumları ve diğer bazı hizmet yatırımları yoluyla erkek nüfus miktarı artabileceği gibi, anne ölümlerinin artması, erkek bebek doğma ihtimalinin bulunması ve belki de daha önemlisi sahanın yakın çevresinden göç alması gibi etmenler de yukarıdaki demografik sonucun nedenleri olarak sıralanabilirler.

Buraya kadar il geneli için yaptığımız değerlendirmeler ilçeler için yapıldığında küçük ayrıntılar dışında benzer sonuçlar ile karşılaşmaktayız. Bu amaçla hazırlanmış tablo dikkatle incelendiğinde, ilçelerde kadın nüfus oranının yüksek olduğu görülür (Tablo 6). Diğer ilçeler içinde kadın nüfus oranı en yüksek olanların daha çok kıyıda uzak, ekonomik potansiyelleri sınırlı ve büyük ölçüde *göç ile nüfus kaybeden* ilçeler olduğu görülmektedir. Bunların başında ise, Çamlıhemşin ve Hemşin ilçeleri gelmektedir. Söz konusu ilçelerin, göç ile erkek nüfus kaybettiklerini ifade etmek mümkündür.

Tablo 6. Rize ilçelerinde kadın ve erkek nüfus dağılımı (2007).

İlçeler	Erkek Nüfus	Erkek (%)	Kadın Nüfus	Kadın (%)
Merkez	65.805	49.4	67.453	50.6
Ardeşen	18.972	49.2	19.552	50.8
Çamlıhemşin	2910	48.3	3113	51.7
Çayeli	20.851	49.5	21.258	50.5
Derepaşarı	3732	48.8	3919	51.2
Fındıklı	7644	49.1	7912	50.9
Güneysu	6200	49.1	6416	50.9
Hemşin	1119	47.8	1223	52.2
İkizdere	2993	49.6	3041	50.4
İyidere	4190	48.4	4473	51.6
Kalkandere	6240	49.1	6472	50.9
Pazar	14.924	48.5	15.840	51.5
Toplam	155.580	49.2	160.672	50.8

Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Nüfusun cinsiyet yapısı yanında, yaş grupları ve her yaş grubuna dağılmış nüfus miktarının bilinmesi, özellikle nüfusun zaman içindeki değişimi ve bu süreçteki demografik olayların belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ülke, bölge, il ve hatta yöre çalışmalarında belirlenecek yaş yapısı, sadece ileri bir tarihteki nüfusun tahmin edilmesinde değil, aynı zamanda eğitim gibi yöreye yönelik hizmet yatırımlarının plânlanması açısından da büyük yarar sağlayacaktır (Koca,2000:116). Bu nedenle, il nüfusunun yaş yapısı, dar ve geniş aralıklı gruplandırmaya göre incelenerek nüfusun, bu özelliği açısından mevcut durum ele alınacaktır.

Geniş aralıklı gruplandırmaya göre Rize ili nüfusunun % 66.8'i 15–64, %23.9'u 0–14, %9.3'ü ise 65 ve daha yukarı yaş grubu içinde kalır (Tablo 7). Geniş aralıklı gruplandırmada en belirgin oran, ülke ortalamasının (%7.1) üzerine çıkan yaşlı nüfus yüzdesidir (%9.3). Yaşam koşulları ve sağlık şartlarında zamanla meydana gelen iyileşmeler ülkemizde olduğu gibi Rize ilinde de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranında artışa yol açmıştır. Bunun yanı sıra, çalışma çağına göç eden nüfusun, yaşlılık devresini memleketinde geçirme arzusunu da, bu yığılma üzerinde etkin olduğunu düşünmek mümkündür. 15–64 yaş aralığındaki toplam nüfusun yüksek yüzdesi (%66.8) ilde faal nüfus oranının yüksek olduğunu işaret eder. Aynı yaş dilimine ait ülke geneli oranı da %66.5 olup, araştırma sahası ile paralel bir görünüm sergiler. Bir nüfus kitlesinde çalışma çağı nüfusunun, toplam nüfus içindeki sayı ve oranı ne kadar yüksekse, böyle bir yerin ekonomisi, o ölçüde büyük bir çalışma çağı nüfus kitlesine sahip demektir. İstihdam şartları da uygunsa, bu gibi yerlerde nüfusun bağımlılık, yani kendileri çalışmayıp üretileni tüketen kitle oranı da o ölçüde azdır (Doğanay,1997:167). Faal nüfus oranının yüksekliğine rağmen istihdam olanaklarının yetersiz kalması, bu nüfusun bir kısmını ilden göç etmeye yönlendirmiştir.

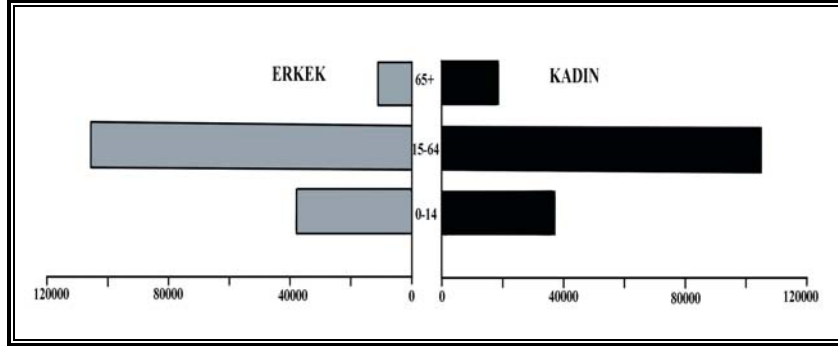
Tablo 7. Rize il nüfusunda temel yaş grupları (2007).

Yaş Grubu	Toplamı	Rize ili %'si	Türkiye %'si
0–14	75.613	23.9	26.4
15–64	211.127	66.8	66.5
65+	29.512	9.3	7.1
Toplam	316.252	100.0	100.0

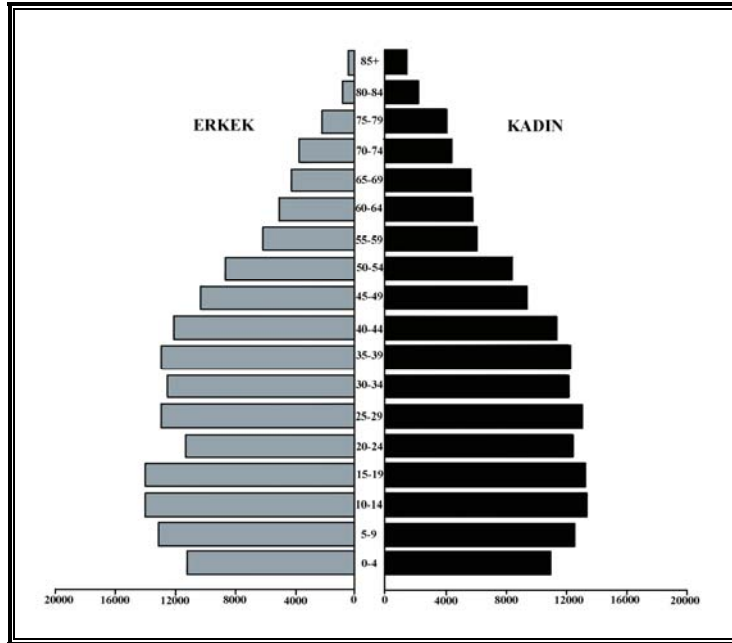
Kaynak: ADNKS verilerinden derlenmiştir.

Herhangi bir yerin nüfus özellikleri içinde ele alınması gereken değişkenlerden birisi de şüphesiz nüfusun bağımlılık oranıdır. Bağımlılık oranının hesaplanması; 0–14 ve 65 yaş üzerinde olup, çalışmadığı varsayılan nüfusun, 15–64 yaş grubu içinde işi olan ve tamamının çalıştığı varsayılan nüfusa oranlanması ile elde edilir. Buna göre Rize ilinde nüfusun bağımlılık oranı 2007 yılında yaklaşık % 49.8 olup, Türkiye ortalaması ise aynı dönem % 50.3 dolayındadır.

Rize iline ait nüfus piramidi incelendiğinde doğum oranlarının azalma sürecine girdiği ve böylece toplam nüfus içindeki 0–14 yaş grubu oranının azaldığı dikkati çeker (Şekil 4 ve 5). Buna karşın 15–19 yaş diliminde belirgin bir fazlalık göze çarpar. Bu durumdan, sahada doğum oranlarının son yıllarda azalma sürecine girdiği ve nüfus artış hızının nispeten *yavaşladığı* sonucunu çıkarmak mümkündür. Rize ili nüfusu bu haliyle gelişmekte olan ülkelerin nüfus profilini sergilemektedir. Sonuç olarak, il nüfusunun son derece dinamik ve istihdam şartları oluşturulması halinde yeterli iş gücü miktarına sahip olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.

Şekil 4. Rize ili nüfusunun geniş aralıklı gruplandırılmaya göre dağılımı (2007).

Şekil 5. Rize ili nüfusunun dar aralıklı gruplandırılmaya göre dağılımı (2007).

VI. Göçler

Nüfusun; devamlı yaşam bölgelerini kişisel, aileler veya gruplar halinde terk edip, geçici ya da sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi hareketine, göç etmek denir (Doğanay,1997:172-173). Göç, hem nüfusun dağılımını etkileyip demografik yapıyı değiştiren çok önemli bir coğrafi olgu, hem de nüfusun sosyo-ekonomik özelliklerini yansıtan temel parametrelerden birisidir. Bu yüzden göçler, neden ve sonuçları bakımından dikkatle ele alınmalıdır (Yazıcı,1998:63). Göç, Rize ili için büyük önem taşıyan bir

demografik olaydır. Elde edilen yazılı doküman ve belgelerden, ilin genel anlamda *göç veren* bir nüfus yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu durumu, saha bütünüyle dışarı göç veren bir yerdir şeklinde yorumlamamak gerekir. Çünkü Rize ili az da olsa çevre illerden de göç almaktadır. Bu konuda, 1975–2000 devresinde ilin aldığı ve verdiği göç miktarlarını incelemek yerinde olacaktır (Tablo 8). Buna göre, söz konusu zaman diliminde her devre ilin verdiği göçün aldığı göç miktarından fazla olduğu ve sahadaki net göçün sürekli olarak eksi değerler gösterdiği anlaşılmaktadır. Son olarak, 1995–2000 devresinde ile göç yoluyla 25.050 kişi gelmiş ve aynı dönem 32.523 kişi ilden göç etmiştir. Böylelikle 1995–2000 devresinde ilde net göçün -7423 olduğu ve net göç hızının da ‰ -21.9 seviyesinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu değerler, Doğu Karadeniz Bölümü’ndeki diğer illerde de benzer seviyelere ulaşmaktadır. Bu durum ise Rize ili ve çevresinin genel itibariyle göç veren bir saha olduğunu ortaya koymasından dolayı dikkat çekicidir.

Tablo 8. Rize ilinin yıllara göre aldığı ve verdiği göç miktarları ve hızları (1975–2000).

Yıllar	Aldığı göç	Aldığı göç hızı (‰)	Verdiği göç	Verdiği göç hızı (‰)	Net göç	Net göç hızı (‰)
1975–1980	22.830	70.03	31.454	94.00	-8624	-26.1
1980–1985	21.662	63.73	32.919	93.74	-11.257	-32.6
1985–1990	20.159	61.51	48.885	137.45	-28.726	-84.0
1995–2000	25.050	74.20	32.523	94.25	-7423	-21.9

Kaynak. TÜİK göç istatistiklerinden derlenmiştir.

Göçe katılan nüfus hakkında ipuçları içeren önemli parametrelerden birisi de “doğum yeri” olarak kabul edilmektedir. Doğum yeri Rize ili olup, yurt içi ve yurt dışında yaşayan nüfusu tam olarak tespit etmek oldukça zor olmakla birlikte eldeki veriler doğrultusunda Rize ili doğumlu olup, il dışında yaşayan nüfusun dağılımını genel hatlarıyla ortaya koymak mümkün olabilmektedir. Bu açıdan, doğum yeri Rize ili olan nüfusun ülke genelindeki dağılımını incelemek yararlı olacaktır.

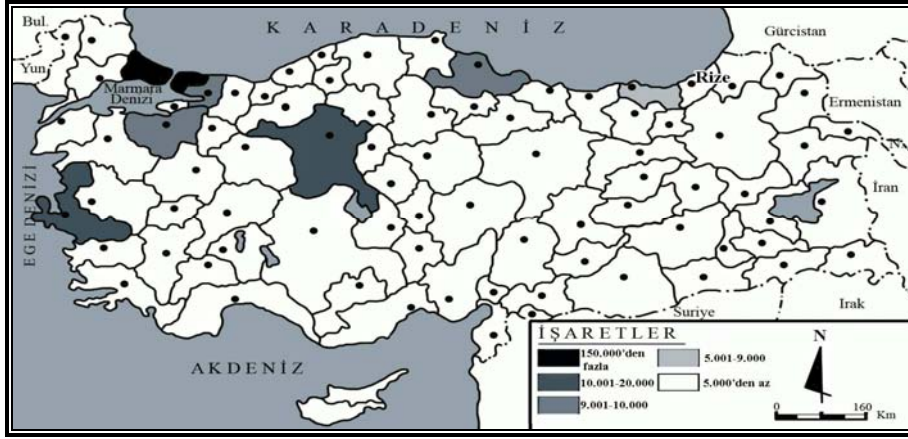
Tablo 9’un incelenmesi ile görüleceği gibi, doğum yeri Rize ili olan nüfusun ülke genelinde en fazla toplandığı il İstanbul’dur. Burayı, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa gibi ülkemizin diğer bölgelerinden de nüfus çeken genel çekim merkezleri izler. Oldukça önemli ekonomik çekiciliklere sahip olan bu illeri ise, Samsun ve Trabzon gibi bölgesel nüfus çekim merkezleri takip etmektedir (Şekil 6).

Rize ili dışında yaşayan Rizeli nüfusun Rize ili nüfusuna (2000 yılı) oranı ‰ 74.7 iken, il dışında yaşayan Rizeli nüfus ise, Rize kent nüfusunun (2000 yılı) yaklaşık 2.1 katı kadardır.

Tablo 9. Rize ili doğumlu nüfusun illere göre dağılımı (2000).

İller	Rize ili doğumlu nüfus	Rize il nüfusuna (2000 yılı) oranı (%)	Rize dışında yaşayan nüfusa oranı (%)
İstanbul	159.059	43.5	58.2
Ankara	19.896	5.4	7.3
İzmir	12.350	3.4	4.5
Kocaeli	9.776	2.7	3.6
Bursa	9.174	2.5	3.4
Samsun	8.855	2.4	3.2
Trabzon	5.920	1.6	2.1
Diğer iller	48.405	13.2	17.7
Toplam	273.455	74.7	100

Kaynak: TÜİK genel nüfus sayımları (2000).

Şekil 6. Doğum yeri Rize ili olan nüfusun illere göre dağılımı (2000).

Doğum yerinin yanı sıra daimi ikametgâh kriterinin esas alındığı göç istatistiklerindeki dağılım incelendiğinde de benzer bir duruma rastlanmaktadır (Tablo 10). İle göç yoluyla gelen ve ilden göç eden nüfusun 1995–2000 devresindeki dağılımında da İstanbul, Ankara, Bursa, İzmir, Kocaeli gibi genel çekim merkezleri ile Samsun, Trabzon, Erzurum gibi bölgesel çekim merkezlerinin ilk sıralarda oldukları anlaşılmaktadır (Şekil 7 ve 8).

Göçler yoluyla il dışına önemli oranda göç verdiği anlaşılan Rize ilinde, nüfusu göç etmeye sevk eden nedenlerin de dikkatle ele alınması gerekir. Tümertekin tarafından da belirtildiği üzere göç olayında *itici güçler* olarak bilinen etmenler olduğu gibi, *çekici güçler* de bulunmaktadır (1968:51–52). Bu yüzden göçlerin nedenleri açıklanırken, göç alan yerlerin, göç veren yerlere göre avantajları olarak adlandırabileceğimiz çekim güçlerinin de göz önünde tutulması gerekir. Bunlar, yüksek istihdam olanakları olabileceği gibi, daha iyi

yaşam koşulları, kaliteli eğitim kurumları, sağlık ile ilgili olanaklar ve diğer sosyal, kültürel vb. çekicilikler de olabilmektedir.

Tablo 10. Rize ilinden göç eden ve göç yoluyla ile gelen nüfusun dağılımı (2000).

Rize İlinden Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2000)					Rize İline Göç Eden Nüfusun İllere Göre Dağılımı (2000).				
İlin Adı	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)	İlin Adı	Erkek	Kadın	Toplam	Oran (%)
İstanbul	6382	6637	13019	40.0	İstanbul	4181	3844	8025	32.0
Ankara	1152	1091	2243	6.9	Artvin	913	778	1691	6.8
Trabzon	878	796	1674	5.1	Trabzon	919	743	1662	6.6
Bursa	690	707	1397	4.3	Ankara	875	723	1598	6.4
İzmir	728	630	1358	4.2	Erzurum	921	464	1385	5.5
Samsun	694	660	1354	4.2	Kocaeli	501	448	949	3.8
Kocaeli	520	453	973	3.0	Samsun	500	417	917	3.7
Artvin	460	454	914	2.8	İzmir	437	342	779	3.1
Erzurum	524	364	888	2.7	Toplam	9247	7759	17006	67.9
Toplam	12028	11792	23820	73.2	Diğer iller	5047	2997	8044	32.1
Diğer iller	5311	3392	8703	26.8	G.Toplam	14294	10756	25050	100.0
G.Toplam	17339	15184	32523	100.0					

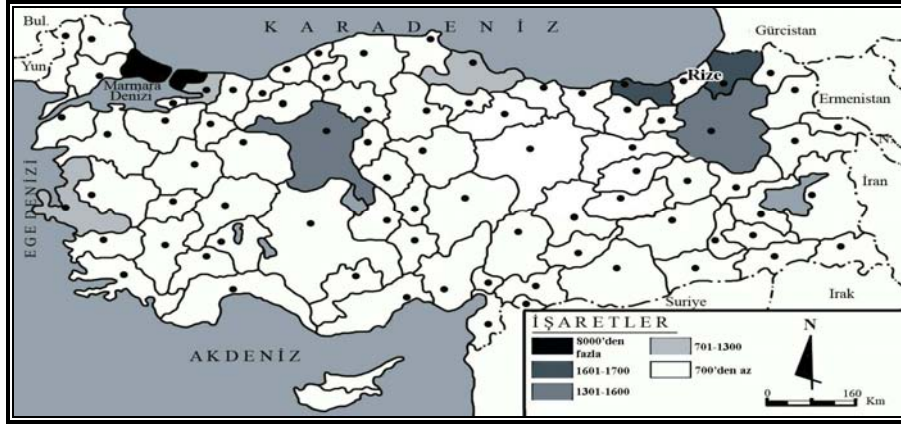
Kaynak. TÜİK göç istatistiklerinden derlenmiştir.

Şekil 7. Rize ilinden göç eden nüfusun illere göre dağılımı (2000).

Rize ilinde nüfusun bir bölümünü göç etmeye zorlayan *itici nedenleri* genel hatlarıyla irdelediğimizde, bunların çoğunlukla doğal çevre koşullarından kaynaklandığını görmekteyiz. Örneğin, çevredeki nüfus için son derece önemli bir ekonomik kaynak olan tarım alanları, sahanın genel topoğrafik yapısı nedeniyle son derece sınırlıdır. Tarım alanları; kıyı düzlükleri, akarsu vadileri ya da eğimli alanların tarımlanması yoluyla elde edilebilmiştir. Bunlar da mevcut nüfusun, geçimini sağlaması için son derece yetersizdir. Bu yüzden sahanın ekonomik anlamda nüfus taşıma kapasitesi zorlanmış ve göç ile nüfus

kaybetmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Orman arazisinden zaman içinde yeni tarım alanları kazanılmasına rağmen, tarım alanları nüfus ile paralel bir artış gösterememiştir. Bu da tarım alanlarının yeni parsellere bölünmesine neden olmuştur.

Şekil 8. Rize iline göç eden nüfusun illere göre dağılımı (2000).

Sahadaki mevcut tarım alanlarında ticari tarım ürünü sayısı da yetersizdir. Çay tarımına aşırı bir **bağımlılık** söz konusudur. Tarım alanları büyük çoğunlukla çay ziraatına ayrılmış olsa da geçici bir süre göç hızını azaltmayı başaran bu tarımsal ürünün ziraatı da gerekli istihdamı oluşturmaya yetmemiştir.

Çok yönlü bir demografik olay olan göçü yalnızca birkaç nedene bağlamak mümkün değildir. Doğal çevre koşullarının mevcut durumdan daha uygun olması durumunda dâhi, miktarı daha az olmakla birlikte, Rize ilinin dışarıya göç vereceğini söylemek mümkündür. Çünkü göç, tek başına ekonomik nedenlerle izâh edilemeyeceği gibi, yukarıda kısaca söz ettiğimiz diğer nedenlerle de yakından ilgilidir.

VII. Sonuç

Rize ilinde nüfusun gelişimi, dağılışı, yaş ve cinsiyet yapısı, nüfus hareketleri gibi bazı özelliklerinin Cumhuriyet döneminde geçirdiği değişimin ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür;

Rize ili nüfusu, sayım devreleri arasında (1927–2007) istikrarsız bir gelişim görüntüsü sergilese de, genel olarak toplam nüfusun artışı yönünde bir seyir çizmiştir. Söz konusu devreler arasında kendi içinde benzer özellikler gösteren üç farklı dönem ayırt etmek mümkündür. Bunlardan ilki olan 1927-1950 devresi, nüfusun oldukça yavaş artış gösterdiği bir devre; 1950-1985 devresi (çay tarımının yaygınlaşmaya başlamasının da etkisiyle) nüfusun önemli ölçüde artış gösterdiği bir dönem; 1985-2007 devresi ise ilin göçler yoluyla nüfus kaybettiği bir dönem olarak dikkat çeker.

Cumhuriyet döneminde yapılan ilk nüfus sayımında (1927) 171.667 olan Rize ili nüfusu 2007 yılı sayımında yaklaşık 1.8 kat artarak 316.252'ye ulaşmıştır. Aynı dönemde ülke nüfusu ise yaklaşık 5 kat artış göstermiştir. Bu haliyle Rize ili nüfus artış oranının Türkiye ortalamasının bir hayli altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Rize ilinde bazı sayım devrelerinde çok belirgin olmak kaydıyla, hemen her devrede **kadın nüfus fazlalığı** dikkati çeker. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kadın nüfus fazlalığının nedenini genellikle bu dönemde gerçekleşen savaşlara bağlamak mümkünken ilerleyen dönemde ise *göçlerin*, mevcut kadın nüfus fazlalığının önemli nedenleri arasında olduğu ifade edilebilir.

Hemen her dönemde Türkiye ortalamalarının üzerinde seyreden kadın nüfus oranı sahanın dışarıya verdiği göçlerle yakından bağlantılıdır. Son nüfus sayımı verilerine göre Rize ilinde kadın (%50.8) ve erkek (%49.2) nüfusun oranı Türkiye ortalamasına (kadın %49.9; erkek %50.1) çok yakın bir değer sergilemiştir. Cumhuriyet döneminin hemen her devresinde belirgin bir fazlalık gösteren kadın nüfus, 2007 yılı sayımında ülke ortalaması seviyesine gelmiştir. İlçelerde ise kadın nüfus oranının nispeten daha yüksek olduğu görülür. Kadın nüfus oranı en yüksek olan ilçelerin, daha çok kıyıda uzak, ekonomik potansiyelleri sınırlı ve büyük ölçüde göç ile nüfus kaybeden ilçeler olduğu görülmektedir. Bunların başında ise, Çamlıhemşin ve Hemşin ilçeleri gelmektedir. Bunların ve benzer durumdaki ilçelerin göç ile erkek nüfus kaybettiklerini ifade etmek mümkündür.

Son nüfus sayımı verilerine dayanılarak hazırlanan geniş aralıklı gruplandırmaya göre Rize ili nüfusunun % 66.8'i 15–64, %23.9'u 0–14, %9.3'ü ise 65 ve daha yukarı yaş grubu içinde kalır. Geniş aralıklı gruplandırmada en belirgin oran, ülke ortalamasının (%7.1) üzerinde olduğu anlaşılan yaşlı nüfus yüzdesidir (%9.3). Yaşam koşulları ve sağlık şartlarında zamanla meydana gelen iyileşmeler ve çalışma çağında ilden göç etmiş bir kısım nüfusun emeklilik ve yaşlılık devresini memleketinde geçirme arzusu, Rize ilinde yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranında artışa yol açmıştır.

Göç, Rize ili için büyük önem taşıyan bir demografik olaydır. Elde edilen yazılı doküman ve belgelerden, ilin genel anlamda *göç veren* bir nüfus yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlde nüfusun bir bölümünü göç etmeye zorlayan itici nedenleri genel hatlarıyla irdelediğimizde, bunların çoğunlukla *doğal çevre koşullarından* kaynaklandığını görmekteyiz.

Doğum yeri Rize ili olan nüfusun ülke geneline dağılışı incelendiğinde ise, en fazla Rizeli nüfusun İstanbul ilinde yer aldığı görülmektedir. İstanbul'u, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa gibi ülkemizin diğer bölgelerinden de nüfus çeken genel çekim merkezleri izler. Bunları ise, Samsun ve Trabzon gibi bölgesel nüfus çekim merkezleri takip eder.

Sonuç olarak, nüfusun oldukça *eşitsiz* bir biçimde dağılışı gösterdiği Rize ilinde nüfusun yoğunluk kazandığı yerler ile seyrek dağılışı gösterdiği sahalar çok belirgin bir biçimde ayrılmaktadır. Söz konusu bu eşitsiz nüfus dağılışı

belirleyen etmenlerin ise temelde **coğrafi çevre kökenli** olduğunu söylemek mümkündür.

Abstract: The process of changing in industrialization, urbanization and economic activities has caused a significant transformation in the development, distribution, and certain characteristics of population in Turkey as well as in the whole world. One of the cities mostly affected from this process has been Rize. It is seen that Rize which is one of the most important population accumulation areas of the region and Turkey, both throughout the history and today, has showed a dynamic population profile.

In this study by which the development, geographical distribution, age and gender structure and certain migration events of the population of Rize were investigated, it was aimed to introduce the place of the population structure of this city in both the region and the whole country. The geographical factors affecting the city population, which shows an unbalanced distribution within the administrative borders, were investigated and it was tried to present the general population characteristics of it.

Key Words: Rize, population, distribution of the population, demographic characteristics, migrations.

Kaynakça

- Anonim, (1998), **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Rize**, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Arınç,K., (1997), “Bitlis’te Nüfus Hareketleri”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi, sayı: XXXIII/1-2, s. 49-78.
- Avcı,S., (1992). “Bayburt İlinde Nüfusun Gelişimi ve Dağılışı”, Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 27, s: 159–177.
- Bostan,H.M., (2002), **XV. ve XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadî Hayat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Bulut,İ., (2000), “Yozgat’ın Nüfus Coğrafyası Özellikleri”, Doğu Coğrafya Dergisi, sayı: 4, s:19-55.
- DİE, **Genel Nüfus Sayımları (1927–1935–1940–1945–1950–1955–1960–1965–1970–1975–1980–1985–1990–1997)- İdari Bölünüş**, Ankara.
- DİE, (2002), **2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Rize İli**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın No: 2593, Ankara.
- DİE, (2003), **2000 Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, Türkiye**, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Yayın no: 2759, Ankara.

- Doğanay,H., (1986), “Trabzon’da Nüfus Hareketleri ve Göçler”, A.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, sayı: 15, s: 281–304.
-, (1991a), **Demografya (Nüfus Bilimi)**, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Ofset Tesisleri, Erzurum.
-, (1991b), "Türkiye’de İç Göçler ve Başlıca Sonuçları", A.Ü. Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, sayı: 2, s: 133–150.
-, (1997), **Türkiye Beşeri Coğrafyası**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No: 2982, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Ertürk,M.,Yazıcı,H.,Başbüyük,A., (2000), “İskilip İlçesi'nin Demografik Özellikleri”, Doğu Coğrafya Dergisi, sayı:4, s: 237-271.
- Garipağaoğlu,N., (1999), “Türkiye’de Göç Eden Nüfusun Ekonomik Faaliyet Kollarına Dağılımı”, Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 34, s: 63-71.
- Gök,Y., (2006), “Horasan İlçesinde Nüfus Hareketleri”, Doğu Coğrafya Dergisi, sayı: 16, s: 113–141.
- Gündüz,M.,vd., (2005), **Nüfus Sorunu**, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Işık,Ş., (1999), “1997 Nüfus Tespiti ve Türkiye Nüfusu Üzerine Bazı Yeni Gözlemler”, Ege Coğrafya Dergisi, sayı: 10, s: 149–173.
- Kahraman,Ö.S., (2005), “Gökçeada’da Göçlerin Nüfus Gelişimi ve Değişimi Üzerine Etkileri”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi, cilt: 3, sayı: 2, s: 41-55.
- Karabulut,Y., (1989), “Karadeniz Bölgesi Nüfusu (II. Kırsal)”, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, s: 149–160.
- Karal,Z.E., (1997), **Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831**, T.C. Başbakanlık DİE., II. Baskı, Ankara.
- Karpat,H.K., (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, No:133, İstanbul.
- Karpuz,H., (1992), **Rize**, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1406, Tanıtma Eserleri Dizisi: 48, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Koca,H., (2000), **Düziçi İlçesinin Coğrafyası**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Yayın No:899, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No: 111, Araştırma Serisi No: 46, Erzurum.
-, (2005), **Dört Yol Şehri**, Aktif Yayınevi, İstanbul.
- Mutluer,M., (2003), **Uluslararası Göçler ve Türkiye**, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Öngör,S., (1959), “Türkiye’de Dâhili Muhaceret Hakkında” Türk Coğrafya Dergisi, sayı: 18-19, s: 101-118.
- Özgür,M.E., (1998), **Türkiye Nüfus Coğrafyası**, GMC Basın-Yayın Ltd.Şti., Ankara.
- Özgür,E.M., (2003), “XXI. Yüzyılın Başında Türkiye Nüfusu”, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi, cilt: 1, sayı: 1, s: 43-55.
- Sarıkaya,M., (2004), **Milli Mücadele Döneminde Rize**, Semih Ofset, Ankara.

- Tandođan,A., (1970), “Çayeli ve Pazar İlçelerinde Yerleşme-Mesken Tipleri ve Nüfus”, A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: XXVIII, sayı: 3-4, s: 99-155.
-, (1989), **Türkiye’de 1975-1980 Döneminde İller Arası Göçler**, KTÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Genel Yayın No: 141, Fakülte Yayın No: 5, KTÜ Basımevi, Trabzon.
-, (1998), **Türkiye Nüfusu**, Eser Ofset Yayıncılık, Trabzon.
- Tanođlu,A., (1966), **Nüfus ve Yerleşme**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, No: 45, İstanbul.
- Tarkan,T., (1973), **Rize-Hopa Yöresinin Coğrafi Etüdü**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:145, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
-, (1976), “Doğu Karadeniz Bölümünün Nüfus ve Yerleşme Özelliklerinin Ana Çizgileri”, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, sayı: 7, s: 203-218.
- TÜİK, (2005), **2000 Genel Nüfus Sayımı Göç İstatistikleri**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Yayın No: 2976, Ankara.
- Tümertekin,E., (1968), **Türkiye’de İç Göçler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1371, Coğrafya Enstitüsü Yayınları, Yayın No:54, Taş Matbaası, İstanbul.
-, (1977), “Türkiye’de İç Göçler Üzerine”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, sayı: 22, s: 29-43.
- Yazıcı,H., (1998), **Orta Sakarya Vadisi’nin Coğrafi Etüdü**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1040, Eskişehir.
- Yurt Ansiklopedisi, IX, (1982), “Rize Maddesi”, Anadolu Yayın A.Ş., İstanbul.
- www.tuik.gov.tr